

הרב אהוד אחיטוב

חיוב ערלה בעצים שעלו מאליהם

שאלה

כיצד לנהוג בעץ גפן שצמח מעצמו בתוך גינה ביתית, מדובר בגינה שנשתלה לפני שלוש שנים, ובעלי הגינה זוכרים שהעץ קיים בגינה מזה כשנתיים, אך אינם מוציאים מכלל אפשרות שגם בשעה שהם נטעו את הגינה כבר צמח בה עץ-גפן זה. חשוב לציין שעד לפני כשלוש שנים, היה המקום שטח גידולי שדה (גד"ש) של אחד הקיבוצים הסמוכים למקום. השאלה היא האם לאור עובדות אלו ניתן להקל ולאכול כבר השנה מפירות הגפן, או שצריך להמתין עד שיעברו ג' שנים מאז שראו את הגפן בגינה?

הקדמה

תחילה יש לדון האם בכלל חל חיוב למנות שנות ערלה בעץ גפן זה, בשל העובדה שלפני כן היה המקום שטח חקלאי שאינו מיועד למטעים של עצי פרי? באם התשובה תהיה חיובית, ניתן יהיה לדון כיצד להתייחס לעצי פרי שקיים ספק אם הם כבר יצאו משנות ערלה?

א. חיוב ערלה כשהעצים עלו מאליהן

במשנה (ערלה פ"א מ"ב) קיימת מחלוקת האם חל איסור ערלה על פירות של עצים שניטעו לצורך שימוש הרבים, כלשון המשנה (שם):
הנוטע לרבים חייב, ר' יהודה פוטר.

לאחר מכן מביאה המשנה מקרים נוספים אשר בפשטות נראה מדבריה שחייבם בערלה אינו שנוי במחלוקת. המקרים הם: "הנוטע ברה"ר¹, והעובד כוכבים שנטע, והגזלן שנטע, והנוטע בספינה, והעולה מאיליו חייב בערלה". יוצא לכאורה מלשון המשנה שפסקה זו מוסכמת על כולם, שאף עץ שצמח מאיליו חל עליו איסור ערלה - בין שצמח ברשות היחיד ובין שצמח ברשות הרבים². אמנם בספרא (קדושים פרשה ג אות ד) מפורש שגם דין עץ הצומח מאיליו יכול להיות פטור מחיוב ערלה במקרים מסוימים:

לכם - להביא את הנוטע לרבים, רבי יהודה אומר לכם פרט לנוטע לרבים, רבי שמעון בן אלעזר משמו: הנוטע לרבים חייב בערלה, עלה מאיליו לרבים פטור מן הערלה.

השאלה היא האם דברי ר"ש בן אלעזר נאמרו רק אליבא דרבי יהודה, ואילו לדעת רבנן "עלה מאיליו חייב בערלה" כפי שנאמר במשנה, או שלפי הספרא יש מצבים שלדעת כולם "העולה מאיליו" פטור מערלה?

בכדי לבאר זאת יש לדון במה נחלקו רבי יהודה ורבנן. הנה בגמ' בפסחים וכב ע"ב-כג ע"א) מבואר שהם נחלקו בדרשת שתי המלים: "ונטעתם" "לכם", הכתובות בפסוק "כי תבואו אל הארץ... ונטעתם כל עץ מאכל שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא ייאכל" (ויקרא יט). וכלשון הגמ' (שם):

לכם למה לי? - לכדתניא: **לכם** - לרבות את הנוטע לרבים. רבי יהודה אומר: להוציא את הנוטע לרבים. מאי טעמא דתנא קמא - דכתיב **ונטעתם** - ליחיד משמע לרבים לא משמע, כתב רחמנא לכם - להביא את הנוטע לרבים. ורבי יהודה - ונטעתם משמע בין לרבים

1. חיוב ערלה במקרה של "הנוטע ברשות הרבים", עוסק במקרה בו אדם נטע ברשות הרבים לצורך פרטי, שאם זה לצורך ציבורי הרי נאמר ברישא שזה נתון במחלוקת רבי יהודה ורבנן.

2. דיוק זה מבוסס על ההבנה שאם נאמר במשנה בסתמא "העולה מאיליו חייב בערלה", מובן הדבר שאין חילוק אם הוא "עלה מאיליו" ברשות היחיד או ברשות הרבים. שהרי מהמקרה הראשון המובא בסיפא "הנוטע ברשות הרבים" מוכח שאיסור ערלה אינו מוגבל רק לרשות היחיד, והוא יכול לחול גם על אילנות שניטעו ברשות הרבים (לצורך פרטי - לדעת כולם, ולצורך ציבורי "הנוטע לרבים") - מחלוקת).

בין ליחיד, ולכם - בין יחיד בין רבים משמע, הוי רבוי אחר רבוי, ואין רבוי אחר רבוי אלא למעט.

ממסקנת הסוגיה עולה שלמרות שמהמלה "ונטעתם" היינו פוטרם מחיוב ערלה כשהנטיעה הייתה לצורך רבים, נאמר בתורה "לכם" ללמדנו שלא לפטור מחיוב ערלה גם כשהנטיעה לצורך רבים, לעומת זאת לרבי יהודה שתי המילים הנ"ל יכולות לרבות "נטיעה לצורך רבים", אך כיוון ששתיהן נכתבו בתורה, למדים שבכוונת התורה למעט "נוטע לצורך רבים" עפ"י הכלל ש"אין ריבוי אחר ריבוי אלא למעט".

הסוברים ש"העולה מאיליו חייב" ברשות הרבים - חייב בערלה

מדברי המיוחס לר"ש³ (תורת כהנים שם ד"ה והעולה מאיליו) נראה שרבי שמעון בן אלעזר שבספרא, והתנא של המשנה חלוקים בדין "עולה מאיליו ברשות הרבים". לדעת ר"ש בן אלעזר דווקא "העולה מאיליו לרבים פטור מן הערלה" אולם אדם "הנוטע לרבים" חייב בערלה. טעם הדבר ביאר הר"ש, משום שדווקא עץ ש"עלה מאיליו ברשות הרבים פטור" מערלה, היות שלא הייתה כלל "מחשבת נוטע", לפיכך הדבר היחיד שיכול לקבוע את מעמדו של העץ היא מחשבתם של הרבים; ורבים בדרך כלל מתייחסים מפירות עצים הנטועים ברשות הרבים, משום ד"אזלין בתר רוב דעות דמתייבאין מפירותיו ודעתם ליהנות מן העץ להיסק או לדבר אחר כשיצטרכו להם"⁴. לעומת זאת כשאדם שנטע "לצורך רבים", כלומר, על מנת שאנשים יאכלו מהפירות, כיוון שיש כאן "כוונת נוטע"; לפיכך "רוב דעות לא מבטלי דעת הנוטע שלא ייהנה", כלשון הר"ש, וכיוון שכוונת הנוטע לא בטלה, ממילא ממשיכה הנטיעה להיחשב עץ מאכל החייב בערלה.

בביאור שיטה זו כתב הנצי"ב ב"העמק שאלה" על השאלות (ויקרא שאילתא ק) שהיא מבוססת על דעת הגאונים שהכריעו ש"העולה מאיליו חייב בערלה", כלשונם בשאלות (שם):

3. עי' בספר על הראשונים (הוצאת שילת עמ' ע' ועמ' ע"ב) שפירוש הר"ש לספרא המיוחס לר"ש משאנץ - נתחבר על ידי רבי דוד בן קלונימוס משפירא, שהיה מחכמי אשכנז המאוחרים יותר.

4. סימוכין להסבר זה מביא הר"ש מדין המשנה (ערלה פ"א מ"א) ש"הנוטע לסייג ולקורות פטור מן הערלה" שגם שם אין מחשבתו על הפירות אלא להשתמש בעץ או בענפים.

אסיר להון לדבית ישראל למיכל מכל אילן דמפקרי פירי תלת שנין קדמאי, דכתיב: וערלתם ערלתו את פריו שלוש שנים - לא שנא דנטע ליה מינטע ולא שנא דנפיק מנפשיה (תרגום של "עולה מאיליו") אסיר, דתנן אילן העולה מאיליו חייב בערלה. והא כתיב ונטעתם?! ההוא מיבעי ליה לכדתניא לכם, להביא את הנטוע לרבים, רבי יהודה אומר לכם להוציא את הנטוע לרבים...

כתב על כך הנצי"ב (העמק שאלה שם אות א) שהגאונים הבינו שיש מחלוקת בין המשנה לברייתא והכריעו כדברי המשנה, וז"ל:

אבל רבינו (רב אחאי גאון) סבירא ליה דהברייא דתורת כהנים דממעט עולה מאיליו, פליגא עם תנא דמתני'. ותנא דמתני' סבירא ליה; דאפילו עלה מאיליו ברה"ר נמי חייב, וכדמשמע במתני' שם, דקאי ארישא; דהנוטע ברה"ר... והביאו הר"ש ופליגא אש"ס דילן וסוגיין דמתני' ס"ל⁵.

כלומר, הגאונים אסרו "העולה מאיליו ברשות הרבים" - למרות דברי ר"ש בן אלעזר בתוספתא שאילן "העולה מאיליו ברשות הרבים פטור מערלה". זאת משום שהם הבינו שזו מחלוקת תנאים והכריעו הגאונים כדעת המשנה הסוברת בערלה שפירות "אילן העולה מאיליו ברשות הרבים" חייבים בערלה. כך גם דייקו האחרונים שהבין הבית יוסף (וי"ד סי' רצד ד"ה הנוטע ברשות הרבים), בדעת הטור: שהרי על מה שפסק הטור (שם) ש"הנוטע ברשות הרבים לצורך עצמו", חייב בערלה, תמה הב"י (שם) מדוע לכתוב כן, הרי "אפילו הנוטע לרבים ברשות הרבים חייב דלא גרע מעולה מאיליו...".

5. הנצי"ב בהעמק שאלה (שם) מרחיב בהמשך הדברים שדעת הגאונים בשאלתות (שם) סוברת כדרשת הגמ' בפסחים (כג ע"א) שגם לדעת רבי יהודה "עלה מאיליו לרבים חייב בערלה", וכל שממעט רבי יהודה הוא "הנוטע לרבים" בתוך שדהו, או "עלה מאיליו ברשות היחיד" לכו"ע. זאת לעומת "לתנא דתורת כהנים דסבירא ליה ונטעתם לגופיה אתיא - להוציא עלה מאיליו" שפטור מערלה, לדעת כולם; כפי שיתבאר בשיטת הראב"ד על התורת כהנים. כל זה כתב הנצי"ב בביאור השאלות; אך להלכה פוסק הנצי"ב באופן אחר כפי שיתבאר בהמשך.

מדברים אלו מוכח שהנחת היסוד של הב"י בדעת הטור ש"העולה מאיליו חייב בערלה", שאם לא כן הוא לא היה לומד ממנו לחייב את הנוטע ברשות הרבים. וכך אכן דייק החיד"א (ברכי יוסף יו"ד סי' רצד ס"ק יח):

מדברי מרן הללו מוכח דפשיטא ליה דדעת הרא"ש (הלכות ערלה אות ג) והטור (יו"ד סי' רצד) דהעולה מאיליו אף ברשות הרבים חייב... ומשום הכי מקשה עליהם דאמאי פירשו חלוקת נוטע ברה"ר לצורך עצמו - הרי נוטע ברשות הרבים לרבים לא גרע מעולה מאיליו ברה"ר דחייב לדעת הרא"ש והטור?! וכן כתב הרב דרישה בכוונת מרן. ונראה דפשיטא ליה למרן הכי בדעת הרא"ש והטור מדסתמו דין עולה מאיליו דחייב.

ובאשר לשאלה מדוע הכריעו כך הרא"ש והטור, כותב החיד"א, שהם העדיפו את דעת המשנה על דעת הברייתא: "דסברי הרא"ש והטור, דנקיטין משנתנו בסתמותא ואף ברשות הרבים חייב עולה מאיליו. והני ברייתא ותוספתא דפטרי לאו הלכתא נינהו, ונקיטין כמשנתנו דחייב בין ברה"י בין ברה"ר".

הסוברים ש"העולה מאיליו ברשות הרבים" - פטור מערלה

שיטת הראב"ד (שם אות ד ד"ה ר' שמעון בן אלעזר) שהמשנה והספרא אינן חולקות אלא משלימות האחת את רעותה; כלשונו: "והאי תנא הוא דקתני לעיל; ונטעתם - פרט לעולה מאיליו, ועולה מאיליו לרבים - הוא דקא ממעט כדפרישית לעיל". כלומר, דברי רבי שמעון בן אלעזר בסיפא של הברייתא, מבארים שדעת ת"ק בספרא (שם פרשתא ג אות ב) הממעט מהמלה "ונטעתם" - פרט לעולה מאיליו, מסייג את דבריו שדווקא "העולה מאיליו לרבים" פטור, אך העולה מאיליו ברשות היחיד חייב בערלה⁶.

6. הסיבה שלמד הראב"ד שדברי ר"ש בן אלעזר אינם חולקים על התנא המובא בתחילת הפיסקה - אלא רק מסייגים את הפטור לעולה מאיליו ברה"ר - היא העובדה שבתחילת הספרא גבי הנוטע לסייג שפטרו חז"ל נאמר בספרא (שם פיסקא ג): "אמר רבן שמעון בן גמליאל במה דברים אמורים בזמן שנטע לסייג ולקורות ולעצים, דבר שהוא ראוי להם - שאין ראוי להם מנין ת"ל כל עץ". וביאר הראב"ד (פיסקא ג ד"ה אמר רבן שמעון בן גמליאל) שכוונת הספרא לומר, שלא כל מקרה "הנוטע לסייג ולקורות פטור", אלא רק כאשר מקובל לטעת עצים מסוג זה לסייג ולקורות, "אבל אם נטע אילן

כך גם למד הרמב"ם בפירושו למשנה (ערלה פ"א מ"ב ד"ה והעולה מאיליו) כשביאר שדין המשנה: "העולה מאיליו חייב בערלה", הוא ב"אילן הצומח מאיליו שלא נטעו שום אדם ובתנאי שיהיה צומח ברשות היחיד **אבל עולה מאיליו ברשות הרבים אינו חייב בערלה**". כשהוא כותב במפורש שאוקימתא זו בפירוש המשנה באה לאור דברי הספרא, וז"ל: "ועל זה אמרו בספרא ונטעתם פרט לעולה מאיליו, וכן אמרו בפירוש בתוספתא העולה מאיליו דרבים פטור מן הערלה".

אלא שבדבריו בהלכה לא הביא הרמב"ם חילוק זה במלואו, אלא פסק (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ה): "הנוטע ברשות הרבים או בספינה והעולה מאיליו ברשות היחיד... חייבין בערלה".

אמנם הוא פסק ש"העולה מאיליו ברשות היחיד... חייבין בערלה", אך לא ציין ש"העולה מאיליו ברשות הרבים פטור מערלה". ודנו המפרשים מה כוונתו בניסוח זה: המהר"י קורקוס (שם ד"ה והעולה) ביאר ששיטת הרמב"ם בהלכה היא כפי שפירש את המשנה, שמתוך שפסק (שם) ש"העולה מאיליו ברשות היחיד... חייבין בערלה", משמעות הדברים שהעולה מאיליו ברשות הרבים פטור. את החילוק בין המקרים מבאר המהר"י קורקוס (שם): "דמה שאמרו במשנה חייב, מיירי דעולה ברה"י **דהוא כאילו נטעו**, ודספרא מיירי דעולה ברשות הרבים כמו שאמרו בתוספתא דערלה (ה"ב) העולה מאיליו לרבים פטור". כלומר, באופן עקרוני עץ העולה מאיליו פטור, כפי שמיעטו בספרא מהמלה "ונטעתם – פרט לעולה מאיליו". אלא שאם הוא עץ "עולה מאיליו ברשות היחיד" נחשב כאילו הוא נטע אותו ברשותו, שהרי הוא מעוניין בו, לפיכך חל עליו איסור ערלה.

כך גם ביאר הרדב"ז (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ו) בדעת הרמב"ם: "ולא הוצרך רבנו לפרש זה שהרי כתב (ה"ה) והעולה מאיליו ברשות היחיד חייב ברשות הרבים פטור".

כך ביאר מרן רבי יוסף קארו בחיבורו כסף משנה על הרמב"ם (שם ד"ה ברה"י). וכך הוא גם ביאר אכן כך בחיבורו בית יוסף (מהדורת הטור השלם יו"ד ס' רצד סעי' כז), אלא

לסייג שאין ראוי לסייג מחשבתו בטלה **והוי כעולה מאיליו וחייב בערלה דתנן בפ"ק דערלה והעולה מאיליו חייב בערלה**". כלומר, לדעתו יש "עולה מאיליו חייב" כשהיה ברה"י, ויש "עולה מאיליו פטור" כשהיה ברשות הרבים. מוכח שבמקרים מסויימים ס"ל לספרא ש"העולה מאיליו חייב". לפיכך ביאר הראב"ד שכוונת הספרא להבחין בין "עולה מאיליו ברשות היחיד – שחייב", לבין "עולה מאיליו ברשות הרבים – שפטור".

שבדבריו בב"י (שם) הוא גם נשאר בתימה מדוע לא כתב הרמב"ם בפירוש: שהעולה מאיליו ברשות הרבים – פטור! וז"ל:

כתב הרמב"ם בפירוש המשנה (שם) דהא דתנן העולה מאיליו חייב בתנאי שיהיה צומח ברשות היחיד אבל עולה מאיליו ברשות הרבים פטור ועל זה אמרו בספרי (קדושים פרשתא ג אות ב) ונטעתם פרט לעולה מאיליו וכן אמרו בפירוש בתוספתא (ערלה פ"א ה"ב) העולה מאיליו לרבים פטור עכ"ל ולא ידעתי למה לא כתבו בחיבורו⁷.

גם בהעמק שאלה (שאלות דרב אחאי גאון ויקרא שאילתא ק) מכריע הנצי"ב להלכה כפי שהוא למד גם בדעת הרמב"ם שהעולה מאיליו ברשות הרבים, פטור מחיוב ערלה, ורק "העולה מאיליו ברשות היחיד חייב".

7. האחרונים האריכו לדון מדוע תמה הב"י (שם): "ולא ידעתי למה לא כתבו בחיבורו" – הרי הרמב"ם כתב כן במפורש "והעולה מאיליו ברשות היחיד... חייבין בערלה" – מכלל הן אתה שומע לאו, שהעולה מאיליו ברשות הרבים פטור מן הערלה! הלחם חמודות על הרא"ש (הל' ערלה סי' ג אות ז) כתב שבאמת הבית יוסף "אגב ריהטיה לא דק ולא עיין יפה דהא כתב (הרמב"ם) בחיבורו בהדיא העולה מאיליו ברה"ר...". אך בעל כנסת הגדולה בפירושו שדה יהושע על הירושלמי (ערלה פ"א ה"א ד"ה והעולה מאיליו חייב) דחה את מסקנת הלחם חמודות, משום שאי אפשר לומר שהבית יוסף "אגב שיטפיה לא דק", אך גם השדה יהושע (שם) תמה על תמיהתו של הבית יוסף (שם), וכתב ש"כמו זר נחשב דבר, דאיך מתמיה עצמו לומר דלמה לא כתבו הרמב"ם בחיבורו והלא **בהדיא כתבו...!**"

אשר על כן הוא מבאר שתמיהת הבית יוסף על הרמב"ם הייתה מדוע כתב הרמב"ם רק את דין"והעולה מאיליו ברשות היחיד חייב". **אבל לא כתב בהדיא ההיפך דברשות הרבים פטור כמו שכתב בפירוש המשנה, השני-חלוקות: חיוב דרה"י ופטור דרה"ר וכן הוא מנהגו לכתוב דבר והפכו. ועל זה תמה הרב בית יוסף.**

אמנם גם פירוש זה קשה בעיני השדה יהושע, שאם כן מדוע "לא נרגש זה בכסף משנה ששם הוא מקור דינו של הרמב"ם!!" כאשר בעקבות זאת כתב השדה יהושע: "אי איישר חילי אמינא", שהבית יוסף, לא תמה על הרמב"ם, כי אם על הטור, שאכן לא הביא כלל את דין "העולה מאיליו".

אמנם החיד"א (ברכ"י שם) דחה הבנה זו, יעוי"ש בדבריו.

אך יש לציין שלמרות האמור לעיל אף השו"ע (וי"ד סי' רצד סעי' כז) לא פסק בסכינא חריפא ש"העולה מאיליו ברשות הרבים פטור", ודנו האחרונים בדבריו, ואין כאן מקום להאריך⁸.

כל הנידון כאן הוא בנוגע לעלה מאיליו ברשות הרבים. אך לדעת כולם "העולה מאיליו ברשות היחיד" חייב בערלה. והואיל שהנידון בשאלה הוא אודות גפן שצמחה בשטח פרטי אשר בעבר היה שטח חקלאי השייך לאחד הקיבוצים בסביבה. אין סיבה

8. השו"ע פסק: "העולה מאיליו (ברשות היחיד, חייב) במקום טרשים פטור...". יוצא שהוא לא פסק במפורש ש"העולה מאיליו ברשות הרבים", אלא כתב בסתמא ש"העולה מאיליו חייב בערלה", ובסוגריים הוסיפו "ברשות היחיד". סיבת הדבר בפשטות היא, שדעתו לפטור את "העולה מאיליו ברשות הרבים", כפי שפירש הוא עצמו את דברי הרמב"ם בחיבוריו הכס"מ והטור. אולם מאידך, דווקא בשל כך, עולה הקושי, מדוע הדבר לא נכתב במפורש אלא נכתב בסוגריים. אמנם ניתן לומר שההוספה בסוגריים בתוך דברי השו"ע בא ללמד מהי דעת מרן. אך במקרה זה, עדיין יש לשאול: הרי על זה גופא תמה הב"י מדוע "רבינו השמיטו בחיבורו", כשהדעה הרווחת היא שכוונתו לרמב"ם; ובעיקר כשיתכן שהרמב"ם אכן להלכה סובר כדעת הרא"ש ש"העולה מאיליו חייב" גם ברשות הרבים, אם כן מדוע מרן לא פסק כן במפורש?!

ונחלקו האחרונים בפרשנות דברי השו"ע: דעת הדרישה (מכון הטור השלם יו"ד סי' רצד אות ח ד"ה הנוטע, וד"ה והיה): שאכן השמטת השו"ע מכוונת, ש"אפשר דלא סבירא ליה כל זה כיוון שלא כתבו בחיבורו וכן משמע שלא הזכירו בשולחן ערוך", כלומר, יתכן שדעת השו"ע כפי שהדרישה למד בדעת הרא"ש שלהלכה גם "העולה מאיליו" ברשות הרבים חייב. ועי' באריכות מה שכתב בברכ"י (שם ס"ק יח) בדברי הדרישה.

לעומת דעת הגר"א בביאורו לשו"ע (וי"ד סי' רצד ס"ק סה) כפי שתירץ הכס"מ את דעת הרמב"ם ש"העולה מאיליו ברשות הרבים" פטור. לדעתו ההוספה בסוגריים הם דברי השו"ע, וכלשונו (שם):

"העולה מאיליו ברה"י חייב כרבי שמעון בן אלעזר בתוספתא ובירושלמי הנ"ל. וכתב הכס"מ משום דבתו"כ תניא: ונטעתם - פרט לעולה מאיליו וכדי שלא תקשה אמתני' ע"כ **צ"ל דגם מתני' כה"ג דרשב"א ברה"י היא**".

כך גם למד באר הגולה (שם אות סז), וז"ל:

"לשון הרמב"ם שם משנה ב' פרק קמא דערלה, וכתב הכ"מ שם, והוסיף רבינו וכתב ברשות היחיד כדי לתרץ מה שכתב בתוספתא פרק קמא דערלה ובספרא **דעולה מאיליו פטור דהתם איירי ברשות הרבים** וכאשר הגהתי כן הוא ברמב"ם שם". יש לציין שבכרם ציון (הלכות פסוקות ערלה פ"ו סעי' ג) הביאו את שתי הדעות הנ"ל ולא הכריעו.

לפטור מערלה בשל העובדה שהגפן צמחה מעצמה. אלא שיש לדון אודות מקום גידול הגפן, אשר בשל כך יש לדון אם יש חיוב ערלה.

חיוב ערלה כשהעצים גדלו במקום חורשין

בירושלמי (פ"א ה"א) קיימות הבחנות נוספות ביחס לדין "אילן העולה מאיליו" שהן: מקום גידולו של העץ, והכדאיות הכלכלית לטפל בפירותיו. וכך נאמר בירושלמי (שם):

ר' יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק: גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה, אמר רבי יוסי אפילו נטעה! והא תנין העולה מאיליו חייב בערלה?! תמן; כשנטעו במקום ישוב, ברם הכא שנטעה במקום חורשין. א"ר אליעזר: הדא דתימר; כשאינה עושה כדי טפילתה, אבל אם היתה עושה כדי טפילתה חייבת.

כפי שעולה ממסקנת דברי הירושלמי; עצים הנטועים מחוץ לישוב אפילו אם ניטעו על ידי אדם, פירותיהם פטורים מערלה, באם אין כדאיות כלכלית בטיפול בפירותיהם. כך ביארו הרש"ס (שם ד"ה כשאינה עושה) והשדה יהושע (ערלה פ"א ה"א ד"ה והעולה מאיליו חייב), וכך גם ביאר הפנ"מ (שם ד"ה והתנין). לדבריו, העיקרון המנחה לחייב או לפטור מערלה במקרים אלו, נעוץ בשאלה האם העץ מוגדר; כנטוע במקום ישוב, או כאינו נטוע במקום ישוב; "בשנטען במקום ישוב" אז העולה מאיליו חייב בערלה, לעומת זאת "במקום חורשין ואינו מקום ישוב... אפילו נטען שם פטור". כך הוא גם מבאר את דברי רבי אליעזר שמחלק בין "עושה כדי טפילתה" ל"אינה עושה כדי טפילתה". כשלדעת הפנ"מ (שם) הפטור תלוי ביחס בין תנובת העץ לכדאיות לטפל בקטיפי הפירות והבאתם למקום ישוב. לפיכך "דוקא בשאינה כדי טפילתה, אם רוצה להיטפל בפירותיה ולהביאן למקום היישוב. אבל אם הוא עושה כל כך שיש בה כדי טיפולה להביאן למקום היישוב חייבת בערלה דהויא כאילו בתחילה עומדת במקום היישוב היא".

כך גם פסק הטור (יו"ד סי' רצד) כשכתב: "העולה מאיליו בישוב חייב. ובמדבר לא שנא עולה מאיליו ולא שנא נטעו אינו חייב אא"כ עושה טפילה כדי להביא פירותיו לישוב".

בפשטות דברי הטור נראה, שעץ פרי שצמח בתוך איזור מיושב חייב בערלה, לעומת זאת אם הוא צמח במדבר – כשהכוונה מחוץ למקום ישוב⁹; כאן תלוי הדבר בכדאיות הכלכלית של קטיף הפירות והבאתם למקום הישוב. אם הדבר מכסה לפחות את ההוצאות; חייב בערלה ככל עץ פרי אחר; ואם הדבר אינו מצדיק את ההוצאות הוא פטור מערלה¹⁰.

היחס בין "מקום חורשין" ל"רשות הרבים"

עד כה עסקנו בשני סוגים של פטור מחיוב ערלה:

א. עצים שעלו מאליהן ברשות הרבים – דבר השנוי במחלוקת פוסקים.

ב. עצים הנטועים מחוץ למקום ישוב.

השאלה היא האם שני סוגי פטור אלו עולים בקנה אחד? קיימת סברא לומר ששני סוגי פטורים אלו, אינם מתיישבים האחד עם השני. זאת משום שלדעת הספרא ופרשת קדושים (שם) כל עץ "העולה מאיליו ברשות הרבים", פטור מערלה, אפילו הוא צומח במקום ישוב, ואפילו הוא צומח במקום הראוי לנטיעת עצים. ואילו לדעת הירושלמי (פ"א ה"א) דווקא אם "עלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה", אבל "העולה מאיליו חייב בערלה... כשנטעו במקום ישוב".

אולם הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"י ה"ו) פסק להלכה את שני סוגי הפטור בהלכה

אחת:

העולה מאיליו במקום טרשים פטור, אפילו הנוטע במקום שאינו

יישוב פטור, והוא שלא יהיה עושה כדי טיפול שמטפל בפירותיו עד

שמביאן ליישוב, אבל אם היה עושה כדי טיפולו חייב בערלה¹¹.

9. ברור הדבר שמהמושג מדבר בהקשר זה הוא "מחוץ" – לשון "דברא", וראה עוד ביצה (פ"ה מ"ז): "אין משקיין ושוחטין את המדבריות אבל משקיין ושוחטין את הבייתות, אלו הן ביתות?

הלנות בעיר, מדבריות? הלנות באפר", כשהכוונה מחוץ לתחום העיר.

10. בהסבר הדבר; ראה רש"ס פני משה, שדה יהושע (שם) שעץ כזה דינו כעץ פרי שניטע לסייג ולקורות שפטור מערלה, כפי שנתבאר לעיל.

11. הרמב"ם גרס "העולה מאיליו במקום טרשים", ולא גרס "העולה מאיליו במקום חורשין", והעיר על כך הרדב"ז (שם ד"ה העולה) וכי כל מקום ישוב שיש שם סלעים יהיה פטור מן הערלה, לכך הוא מתקן את הגי' ברמב"ם כפי גירסת הירושלמי "מקום חורשין" שהכוונה ליער שהוא בודאי מקום שאינו מיושב.

הרמב"ם פסק כרבי יוסי בירושלמי ש"גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה...", גם אם נטעו אותה בכוונה תחילה. כשלפי זה שני סוגי הפטור שהוזכרו עד כה, טעמם שונה, ומשום כך אינם סותרים האחד את השני, כפי שמדקדק השדה יהושע (ערלה פ"א ה"א ד"ה והעולה מאיליו חייב) בלשון הרמב"ם (שם):

א. "העולה מאיליו במקום טרשים פטור, אפילו הנוטע במקום שאינו יישוב" - **סיבת הפטור היא מקום נטיעתם** - ולפיכך הם פטורים אף כשניטעו בכוונה תחילה על ידי בני אדם.

ב. "העולה מאיליו ברשות הרבים אינו חייב בערלה" - סיבת הפטור העיקרית היא העובדה ש"עלו מאליהן" ולא ניטעו בכוונה. לפיכך אדם שנטע עצים ברשות הרבים - נטיעותיו חייבות בערלה.

רשות היחיד שמחוץ למקום ישוב

לאור האמור לעיל עולה השאלה מה דין של עצים הנטועים מחוץ למקום ישוב, שאין כדאיות כלכלית להביא את פירותיהם לתוך הישוב - בין שניטעו בכוונה וכל שכן שעלו מאליהן כמו במקרה הנידון בשאלתינו?

אכן יש המדייקים מדברי הרמב"ם; שפטור זה חל גם על עצים הנטועים בשטח פרטי מחוץ למקום ישוב, כשאין כדאיות כלכלית להביא משם את הפירות. וכפי שדקדק הרדב"ז (פ"י ה"ו ד"ה העולה) בדעת הרמב"ם (שם):

העולה מאיליו במקום טרשים¹² וכו' אפילו היה מקום הטרשים שלו פטור שאם הוא של רבים מאי איריא משום שהוא מקום טרשים אפילו שלא במקום טרשים העולה מאיליו לרבים פטור. והכי איתא

12. יש לציין שבירושלמי של הרדב"ז הייתה הגירסה: "העולה במקום חורשין פטור", "העולה במקום **טרשין** פטור", ועל כך הוא הקשה: "אלא דקשיא לי מאי שנא טרשין דפטור והלא חברון טרשין היא (כתובות קיב וש"נ) וכי נאמר שהיא פטורה מן הערלה! אלא ודאי טעות סופר הוא **וכן להיות חורשין** והוא היער והכי איתא בירושלמי (ה"א) ר' יוחנן בשם רבי שמעון בן יהוצדק גפן שעלתה במקום חורשין פטורה מן הערלה. א"ר יוסי אפילו נטעה. והתנינן העולה מאיליו חייב בערלה? תמן שנטען במקום ישוב ברם הכא שנטען במקום חורשין א"ר אלעזר הדא דתימר כשאינה עושה כדי טפילתה אבל אם היתה עושה כדי טפילתה חייבת. והם דברי רבינו". ועי' בברכ"י (יו"ד סי' רצד ס"ק יח בסופו) שיישב קושיית הרדב"ז על גירסת הרמב"ם.

בירושלמי (פ"א ה"ב) הנוטע לרבים חייב בערלה עלה מאליו פטור. ולא הוצרך רבנו לפרש זה שהרי כתב (ה"ה) והעולה מאליו ברשות היחיד חייב ברשות הרבים פטור.

סיכום דעת הרמב"ם

בנוגע לעצים שנמצאים בתחום ישוב – אם ניטעו על ידי אדם חייבים בערלה. אך אם הם צמחו מאיליהן – תלוי הדבר אם הם ברה"י או ברה"ר: אם הם צמחו ברשות היחיד נוהג בעצים אלו איסור ערלה, אך אם הם ניטעו ברשות הרבים אין על עצים אלו איסור ערלה.

עצים שצמחו מחוץ למקום ישוב – חיובם בערלה תלוי אך ורק בכדאיות הכלכלית של הבאת הפירות מחוץ לעיר אל תוך תחום העיר או הישוב (הובלה, מרחק, תשלום לפועלים וכדו') – דין זה אמור אף אם העצים נשתלו בכוונה תחילה על ידי בני אדם. ובאופן פשוט אך אם צמחו בשטח פרטי מגודר (רשות היחיד) הנמצא מחוץ למקום הישוב.

גם השו"ע (יו"ד ס' רצד סעי' כז) פסק את הפטור של "נוטע במקום שאינו ישוב", כפטור בפני עצמו, וז"ל:

העולה מאליו (ברשות היחיד, חייב). במקום טרשים, (פ' סלעים חזקים וקשים), פטור. אפילו הנוטע במקום שאינו ישוב פטור, והוא שלא יהיה עושה כדי טיפול שמטפל בפירותיו עד שמביאם לישוב. אבל אם היה עושה כדי טיפול, חייב.

אף שגם השו"ע לא ציין מה דין "רשות היחיד שמחוץ למקום ישוב", בפשטות נראים הדברים כפי שנפסק בקובץ הלכות כרם ציון (ערלה פ"ז סעי' ד) שהפטור של "מקום חורשין" או של "מקום טרשין" הוא גם בשטח פרטי, וז"ל: "אילן שעלה מאליו במקום טרשים דהיינו סלעים חזקים וקשים – אפילו ברשות היחיד פטור"¹³.

13. עי' בגידולי ציון (שם אות ח) מדוייק בשם הגר"א זלזניק, שכאשר הפטור הוא בשל סוג המקום כגון "מקום טרשים" כתב שפטור בסתמא, ומשמע שאפילו ברה"י. אך כאשר הפטור הוא בשל העובדה שעלה מאיליו כאן הפטור הוא רק ברשות הרבים.

לפי זה יוצא שבמקרה הנידון שלנו אם היינו יודעים שהעץ התחיל לצמוח בשדה הגד"ש, היה דינו כעלה מאיליו ב"מקום חורשין" או "מקום טרשים" - שמחוץ לשטח הישוב, ולא היה צריך כלל למנות לו שנות ערלה. אלא שזה עצמו הספק במקרה שלנו, שמא היא התחילה לצמוח אחרי שהוקמו הבתים. ואז יהיה דינה כ"עולה מאיליו ברשות היחיד" במקום ישוב שחייב לכו"ע בערלה, והספק הוא האם כבר עברו עליה שנות ערלה.

דין ספק ערלה בארץ-ישראל

במשנה (ערלה פ"ג מ"ט) נאמר: "ספק ערלה בארץ ישראל אסור וכו'". משנה זו הובאה בגמ' (ברכות לו ע"ב; קידושין לח ע"ב; ושם לט ע"א). המשנה מדרגת את חומרת איסור ערלה במצב של ספק; לשלושה מקומות:

- א. ארץ-ישראל ב. סוריה שמעמדה הוא כ"כיבוש יחיד" ג. חוץ-לארץ כמו מתוך דברי הפוסקים נמצינו למדים שספק ערלה מחולק לשני סוגי ספקות:
 - א. ספק ערלה כש"איתחזק איסורא" - תוצרת שהגיעה ממטע שבחלקו יש נטיעות ערלה.
 - ב. ספק ערלה כש"לא אתחזק איסורא" - תוצרת של מטע או עצים בודדים שקיים ספק אם הם עברו את שנות הערלה.
- למעשה, כל ההבדל בין שני סוגי הספק הנ"ל, קיים בכל הנוגע לספק ערלה בחו"ל¹⁴. אולם בנוגע לספק ערלה בארץ-ישראל אין הבדל בין סוגי הספק הנ"ל. לפיכך

14. קיימות שתי שיטות בפוסקים כיצד להתייחס למצב של ספק ערלה בחו"ל, כש"לא איתחזק איסורא":

יש הסוברים שיש להקל בספק זה; כגון מטע שלם בחו"ל, שיש ספק אם עברו עליו שנות ערלה - שמהלכה זו למדים שניתן גם לישראל עצמו ללקוט משם. כן כתב: "ומשמע דבשכל הכרם ספק אם עברו עליו ג' שנים מותר (בחוצה לארץ) ללקוט ביד. כך נראה לי לפרש דברי רבינו".

ולכאורה דבריהם נכונים גם ביחס לדברי השו"ע שפסק בסתמא (יו"ד סי' רצד סעי' י): "כרם שהוא ספק ערלה, בארץ ישראל, אסור; ובסוריא, מותר, ואין צריך לומר בחוצה לארץ".

אמנם כתבו חלק מהאחרונים שגם בספק כזה אפילו שהוא בחו"ל אסור לישראל ללקוט ביד. כן ביאר הש"ך בדעת הרמ"א (שם יו"ד סי' רצד סעי' ט - בשם הטור הרא"ש והמרדכי קדושין) שאחר שפסק השו"ע (שם סעי' ט) שמותר לקנות בחו"ל מגוי שיש לו גם עצי ערלה

בכל ספק ערלה בארץ-ישראל בין מטע שחלק מנטיעותיו הם עצי ערלה ו"איתחזק איסורא", ובין מטע שיש ספק הלכתי אודות המטע עצמו אם הוא חייב בערלה או פטור מערלה ("לא איתחזק איסורא") נוהגים בפירותיו כפירות ערלה.

דברים אלו נפסקו במפורש ברמב"ם (מאכא"ס פ"י הי"ב) ובשו"ע (ו"ד סי' רצד סעי' יז), בלשון זו: "כרם שהוא ספק ערלה... בארץ ישראל אסור", כשלקורא מן הצד נראים הדברים ככפילות לשון, שהרי גם בהלכה הקודמת הם הביאו את חילוקי הספק במקומות השונים – כשהשאלה במקומה עומדת מדוע חוזרים על אותו דין מיד לאחר מכן.

אלא שאם נתבונן על מקור הדברים נראה ששאלה זו אינה קשה כלל, שהרי מקור הדברים הוא בתוספתא (ערלה פ"א ה"ח):

ספק הערלה בארץ ישראל אסור בסוריא ובחוצה לארץ מותר... הרי שנמצא נטועה קטנה בתוך שדהו ספיקו בארץ ישראל אסור בסוריא ובחוצה לארץ [מותר].

וגם עצי היתר, הוסיף הרמ"א ש"כל שכן שכרם שהוא ספק ערלה שהוא מותר". בטעם שבמצב כזה הסברא יותר להקל ביאר הגר"א (שם ס"ק לד):
"כרם כו'. ואפ' לוקט ביד מותר וכ"כ כ"מ והטעם דוקא ביש בו נטיעות של ערלה ודאי אתחזק איסורא משא"כ כה"ג וכמ"ש (כריתות י"ח א') באשם תלוי דאינו חייב אלא בחתיכה מב' חתיכות...". כלומר, אם מקילים בחו"ל בספק ערלה אף במצב בו "אתחזק איסורא" היינו שידוע שיש לפנינו ישנם שני כרמים אחד של עצי ערלה ואחד של פירות שאינם ערלה, רק שהספק הוא מהיכן הפירות הגיעו אליי. כל שכן שנקל במצב בו קיים ספק אם יש כאן עצי ערלה או שאין כאן עצי ערלה. משמע מהגר"א שלדעתו גם הרמ"א מיקל במקרה כזה שישראל ילקוט ביד בחו"ל. אולם עדיין קושיית הש"ך (שם ס"ק כא) ששאל על דברי הרמ"א: "צריך עיון למאי כתבה; הרי זה מבואר בדברי המחבר סעיף עשירי!! בשל קושיה זו ביאר הש"ך (יורה דעה סימן רצד ס"ק כא) שבדיוק בנקודה זו חולק הרמ"א על השו"ע. שאכן לדעת הרמב"ם (שם הלכה יא-יב) והשו"ע (שם סעי' ט-י) מחמירים שהישראל לא ילקוט ביד בספק ערלת חו"ל רק כשיש באותו כרם נטיעות שהן בודאי ערלה, ונטיעות מותרות. אולם בכרם שהוא עצמו נתון בספק – אכן מותר גם לישראל עצמו ללקוט באופן ישיר. ואילו לדעת הרמ"א (שם סעי' ט) אין הבדל בין המקרים בשניהם מותר לקנות מהנכרי שלוקט מאותו כרם, אך שהישראל לא ילקוט בעצמו. לפיכך כתב הרמ"א גם בספק ערלת חו"ל ש"אתחזק איסורא" מתירים לקנות כשהגוי המוכר לוקט בפנינו. כל שכן שבספק ערלת חו"ל ש"לא איתחזק איסורא", שיהיה מותר לקנות מנכרי המוכר הלוקט בפנינו.

שמה נאמר שגם בתוספתא יש כפילות? מבאר הגר"א שאלו שני מקרים שונים: החלק הראשון של ההלכה בתוספתא (שם) עוסק בספק ערלת חו"ל כש"אתחזק איסורא", ואין אנו יודעים מהיכן מקור הפירות, וזאת התירו חז"ל בחוץ לארץ כשהגוי לוקט עבור ישראל.

לעומת זאת החלק השני של התוספתא עוסק בספק ערלה "כשלא איתחזק איסורא", היינו בנטיעה אחת קטנה שאיננו יודעים מה גיל הנטיעה, שלמרות שבחו"ל פשוט שהדבר מותר שהרי "לא אתחזק איסורא", עם כל זאת בארץ-ישראל אף ספק כזה אסור באיסור ערלה.

כך גם פירש החסדי דוד (ערלה פ"א ה"ח ד"ה והא דקתני תו) שהחידוש בדין זה "דאפילו לא איקבע איסורא כלל, אלא שמצא נטיעה קטנה בתוך שדהו ומספקא ליה אם היא של ערלה, אפילו הכי אסור בארץ". כך גם פירשו הרדב"ז (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ב) הכס"מ (שם הי"א) את לשון הרמב"ם והשו"ע (שם): "כרם שהוא ספק ערלה... בארץ ישראל אסור", שהכוונה למצב בו קיים ספק אם עברו על העץ שנות ערלה – שבכל זאת החמירו בנוגע לפירותיו.

ספק ערלה בזמן הזה

השאלה היא האם למרות זאת ניתן להקל בספק ערלה גם בארץ-ישראל – בימינו. כשהשאלה היא שמא כל הסיבה שחז"ל עשו הבחנה בין ארץ-ישראל לחו"ל זהו רק בשל ההבדל בין ערלת ארץ-ישראל שאיסורה מן התורה, לבין ערלת חו"ל שאינה אסורה מן התורה אלא מהלכה למשה מסיני. לפי זה אולי יש מקום להקל בספק ערלה בזמן הזה גם בארץ-ישראל שהרבה מן המצוות התלויות בארץ, אינן נוהגות בה מן התורה, ומצאנו בשל כך קולות מסוימות בהן?

התשובה לדבר היא שראשית וקבלה הייתה בידם להקל בספק ערלה. אמור לעיל שהמשנה מבחינה בין ארץ-ישראל לחו"ל נאמר רק בזמן שביהמ"ק קיים השאלה האם יש סברא לחלק בין ספק ערלה בזה"ז לספק ערלה בזמן הבית. והנה נחלקו האחרונים בשאלה זו. לדעת המשנה למלך (שם) הדבר תלוי במחלוקת ראשונים; דהיינו יש ראשונים הסוברים שחיוב ערלה גם בזה"ז הוא מן התורה ולפיכך מחמירים בספק ערלה בארץ-ישראל גם בזה"ז, לעומת זאת יש ראשונים שמדבריהם יוצא שאין שום מצווה מהמצוות התלויות בארץ שנוהגת בימינו מן התורה וערלה בכללם. דברי המשנה למלך מבוססים על מחלוקת הראשונים מדוע לא נוהגת מצוות תרו"מ בזה"ז; שלדעת התוס' (ובמות פא ע"ב) אכן לפי שיטות חלק מהראשונים המקילים בספק ערלה בזה"ז הדבר נתון במחלוקת ראשונים. שהוא

משום שזהו ספק דאורייתא, כפי שכתב המשנה למלך (שם) לפיכך לדעתו לאותם ראשונים הסוברים שקדושה שנייה בטלה בחורבן ביהמ"ק השני, אזי גם ספק ערלה בא"י מותר משום שלדעתו זהו ספק דרבנן שהוי לקולא, וז"ל:

ספק ערלה וכלאי הכרם בא"י אסור. אליבא דמאן דאית ליה דתרומה בזמה"ז מדרבנן משום דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא וס"ל ג"כ דעזרא לא קידש לעתיד לבא כלאי הכרם בזמן הזה אף בא"י אין איסורו כ"א מדרבנן דכי היכי דבטלה קדושת הארץ לגבי תרומה ה"נ בטלה לגבי כלאי הכרם כ"כ התוס' בפ' הערל (דף פ"א) ד"ה מאי יע"ש. ונראה דה"ה לחדש אליבא דמאן דאית ליה דחדש בח"ל מדרבנן דה"ה בזמה"ז אף בא"י לא אסור כי אם מדרבנן וכן ערלה דקי"ל דבח"ל ספיקה מותר משום דכך נאמרה הלכה למשה בסיני בזמה"ז אף בא"י ספקה מותר משום דבטלה קדושת הארץ.

אכן סימוכין לסברא זו ניתן למצוא בדברי המשנה למלך (הל' מאכא"ס פ"י הי"א) התולה דין זה במחלוקת ראשונים: באופן שלדעת התוס' (יבמות פא ע"א ד"ה מאי) הסוברים שכלאי הכרם בימינו הם מדרבנן, כמו שחייב תרו"מ בימינו הוא מדרבנן. מדייק המשל"מ (שם) מדבריהם שלאחר חורבן ביהמ"ק השני בימי טיטוס ימ"ש, בטלה הקדושה השנייה שנתקדשה הארץ בימי עזרא – בכל הנוגע לחיוב מצוות התלויות בארץ מן התורה. ולפיכך הוא מסיק שלדעתם גם דין ערלה אינו נוהג בארץ-ישראל בזמן הזה מן התורה ולפיכך ניתן להקל בספק ערלה בזה"ז גם בארץ-ישראל, וכלשונו:

אליבא דמאן דאית ליה דתרומה בזמה"ז מדרבנן משום דקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבא וס"ל ג"כ דעזרא לא קידש לעתיד לבא; כלאי הכרם בזמן הזה אף בא"י אין איסורו כי אם מדרבנן. דכי היכי דבטלה קדושת הארץ לגבי תרומה, הכי נמי בטלה לגבי כלאי הכרם כן כתבו התוס' בפרק הערל (דף פ"א) ד"ה מאי יע"ש. ונראה דה"ה לחדש (כוונתו לאיסור חדש) אליבא דמאן דאית ליה דחדש בח"ל מדרבנן דה"ה בזמה"ז אף בא"י לא אסור כי אם מדרבנן. וכן ערלה, דקיימא לן דבח"ל ספיקה מותר, משום דכך נאמרה הלכה למשה בסיני בזמן הזה אף בארץ-ישראל ספקה מותר משום דבטלה קדושת הארץ.

אולם למרות דברי המשנה למלך לא ניתן לנהוג כך למעשה, מכמה סיבות:
סיבה א': המשל"מ אמר את דבריו רק בדעת בעלי התוס' (שם), אך הוא מסכים שלדעת הרמב"ם הסובר שקדושה שנייה שנתקדשה הארץ בימי עזרא לא בטלה, וחיוב תרו"מ בימינו הוא מדרבנן רק משום ש"אין כל יושביה עליה". אך ערלה וכלאים חיובם הוא מן התורה גם בימינו שהרי במצוות אלו לא נאמר התנאי שיהיו "כל יושביה עליה"¹⁵ משום כך אף אם עפ"י התוס' ניתן להקל בספק ערלה בזה"ז – מכל מקום לדעת הרמב"ם וההולכים בשיטתו לא ניתן להקל בספק ערלה בזמן הזה.¹⁶

סיבה ב': יש גישה בפוסקים החולקים על הסברו של המשל"מ בדעת התוס'. ולדעתם רק על באיסור כלאים סוברים תוס' (יבמות פא ע"ב ד"ה מאי) שהוא נוהג מדרבנן בזה"ז. אך בנוגע לאיסור ערלה גם דעת התוס' (שם) שחיובו מן התורה בזה"ז. טעם הדבר הוא משום שלדעתם איסור ערלה אינו מותנה בכיבוש הארץ; כפי שדייקו המפרשים מלשון המשנה (ערלה פ"א מ"ב): "עת שבאו אבותינו לארץ... נטעו אף על פי שלא כבשו חייב"¹⁷, ואף דעת הסוברים שחיוב ערלה מותנה בכיבוש הארץ הוא לא פקע לאחר מכן.¹⁸

לכל האמור לעיל יש לצרף את העובדה שהשו"ע שכידוע פסק להלכה רק הלכות הנוגעות לזמן הזה, ובכל זאת פסק שבארץ-ישראל מחמירים בכל האופנים של ספק ערלה – משמעות דבריו שהלכה זו נוהגת גם בזמן הזה מן התורה.¹⁹

15. משום שתרומה הוקשה לחלה מה שאין כן ערלה (שו"ת מהרי"ט ח"א סי' כה, ועי' מלבושי יו"ט שם ותורת הארץ פ"ט אות מג ומנ"ח מצוה רמו).
16. אכן ויש המבארים כן גם בדעת הרמב"ם (כך ביאר הרה"ג ישראל יעקב פישר זצ"ל ב"אבן ישראל" על הרמב"ם מאכא"ס פ"י הי"א עפ"י הצ"ח ברכות לו ע"ב); ולדעתם חיוב ערלה נוהג בימינו רק מדרבנן מהטעם שאין "ביאת כלכם" שהרי גם במצוות ערלה נאמר: "כי תבואו", אך הגישה המקובלת שאין כן דעת הרמב"ם.
17. ודנו על כך בהרחבה האחרונים בשו"ת שאילת דוד (ח"א קונטרס ענייני שביעית); חזו"א (ערלה סי' א אות יד).
18. כך דעת מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל בשיטות הפוסקים בספרו ארץ חמדה (ח"א עמ' פז סי' י).
19. כמו כן דברי המשל"מ עצמם טעונים בירור גם בהבנת התוס', שאף נאמר שלדעתם אכן ערלה בזה"ז חיובה הוא מדרבנן – האם ניתן להקל בשל כך בספק ערלה בארץ-ישראל? והלא מצאנו לגבי חלת ארץ-ישראל בזה"ז שאף שהיא מדרבנן לא הקלו בה כמו בחלת חו"ל. כפי שניתן להוכיח ממה שפסק השו"ע (שם סעי' א) את הקולות של חלת חו"ל, שדינה

מנין שנות ערלה

לגבי מניין שנות ערלה פסק השו"ע וי"ד סי' רצד סעי' ה', וז"ל:

הא דאמרינן שלאחר ר"ח תשרי של שנה רביעית כל הפירות שחנטו קודם ט"ו בשבט יש להם גם כן דין ערלה אע"פ שנגמרים אח"כ – דווקא בנטיעה שהקלנו עליה בתחילתה; שכיוון שעברו עליה מ"ד יום עלתה לה שנה, לפיכך החמרנו עליה בסופה, הא לאו הכי לא. וכך דעת הגר"ע יוסף שליט"א שעץ שעברו עליו שלוש שנים שלימות מעת נטיעתו, אזי הפירות שיחנטו בין א' תשרי לט"ז בשבט דינם כפירות נטע-רבעי ומותר לאכלם אחרי פדיון נט"ר (שו"ת יביע אומר ח"ט סי' קח).

אך המנהג המקובל שמניין שנות הערלה של העץ מסתיים רק כשיתחילו לחנוט פירות על העץ, אחרי ט"ו בשבט של השנה הרביעית למניין שנות הערלה, וכדעה השניה שפסק השו"ע וי"ד סי' רצד סעי' ה', שכתב: "יש אומרים שלא שנא", וכוונתו שיש הסוברים שאף אם עברו על העץ יותר מג' שנים, רק הפירות שחונטים לאחר ט"ו בשבט דינם כפירות נטע-רבעי.

אולם במקרה שלנו שיש כמה ספקות, ניתן להקל שאם ידוע שעברו על העץ שלוש שנים שלמות מהזמן שבו הוא היה נטוע באופן ודאי – ניתן להפריש מן הפירות תרו"מ ללא ברכה – ולחלל נטע-רבעי על מטבע ללא ברכה, כיוון שיש ספק אם חל על פירות אלו דין נטע-רבעי.

סיכום:

- א. עצים שצמחו מאליהן ברשות היחיד הנמצאת בתחום הישוב – חייבת בערלה.
- ב. עצים שצמחו מאליהן ברשות הרבים – למרות שהדעה הרווחת בפרשנות דברי הרמב"ם שפירותיה מותרים באכילה – למעשה הספק לא הוכרע.
- ג. עצים שצמחו מאליהן במקום טרשים או שדה חריש מחוץ לישוב – אפילו שהיא

"שמותרת לכהן טהור (מטומאת קרי), רשאי לאכלה עם זר על שלחן אחד, לפי שאינה מדמעת ואפילו נתערבה שוה בשוה. ומותר לבטלה ברוב...", וביאר הש"ך (שם ס"ק א) ש"דוקא חלת ח"ל שעיקרה אינו אלא מדרבנן אבל חלת א"י אפי' בזמן הזה אע"פ שאינה אלא מדרבנן כיון דעיקרא מדאורייתא אינו בכלל זה וכמו שנתבאר בסימן הקודם ודוקא בחלת ח"ל הקילו בכך".

רשות היחיד – אם אין כדאיות כלכלית להביא מהשדה את הפירות – פטורים מערלה.

ד. נטיעה שצמחה מאליה בארץ-ישראל בתחום הישוב וקיים ספק אם הפירות צמחו אחרי שלוש שנים – עדיין פירותיה אסורים.

ה. גם בזמן הזה מחמירים בספק ערלה בארץ-ישראל.

במקרים אלו ניתן לצרף את דעת הפוסקים שניתן למנות ג' שנים שלמות ממועד הנטיעה – והפירות שיחנטו לאחר מכן יהיו מותרים, באכילה לאחר הפרשת תרו"מ מספק וחילול נטע-רבעי מספק – ללא ברכה.

